

Information about the authors

O. Vasilyev – Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Enterprise Property Evaluation of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: oleksy777@ukr.net).

A. Nimkovych – postgraduate student of the Department of Economics and Enterprise Property Evaluation of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: 2909andriy18@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
07.09.2016 р.

УДК 314.04:327.4

JEL Classification: F02; J11

СУЧАСНИЙ СТАН ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ

Мартинова Л. Б.

Розглянуто проблеми розвитку людського потенціалу на етапі його відтворення. Звернуто увагу на довгостроковий характер явищ депопуляції та старіння, які спостерігають у більшості європейських держав. Скорочення населення працездатного віку є перешкодою економічному зростанню та фактором, що послаблює соціальну згуртованість у межах ЄС і його держав-членів.

Підкреслено, що Україна наразі належить до 30 країн світу з найстарішим населенням і, як наслідок, необхідні зусилля для адаптації суспільства до глобального процесу трансформації демографічних структур, щоб ситуація не перетворилась на "кризу старіння". Виявлено, що на сьогодні в Україні старіння населення відбувається лише "знизу", тобто за рахунок низької народжуваності. Смертність, навпаки, є досить високою, особливо працездатного населення, що уповільнює старіння за сучасних умов у країні, оскільки багато хто не доживає до старості або живе в похилому віці менше, ніж в інших європейських країнах, що досягли значних успіхів у збільшенні тривалості життя. Виокремлено біосоціальні, соціальні та економічні причини падіння народжуваності в Україні.

Разом із тим, розгляд фактологічних даних дозволяє зробити висновок про те, що зростання передчасної смертності чоловіків і жінок спричиняє значні втрати людського потенціалу населення працездатного віку. Показники захворюваності в Україні стають загрозливими для відтворення населення: із року в рік збільшується як абсолютна, так і відносна величина кількості померлих через захворювання системи кровообігу та новоутворень. З огляду на зниження народжуваності, основним джерелом збереження демографічного потенціалу стає саме збільшення тривалості життя.

Загалом виділено три основних шляхи виходу із кризового стану: реформування системи охорони здоров'я населення; зосередження реформ на підвищенні рівня життя населення; стимулювання зростання соціально-економічної якості відтворюваного населення.

Ключові слова: людський потенціал, соціально-демографічний потенціал, народжуваність, смертність, тривалість життя, євроінтеграція.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ СТРЕМЛЕНИЙ УКРАИНЫ

Мартинова Л. Б.

Рассмотрены проблемы развития человеческого потенциала на этапе его воспроизведения. Обращено внимание на долгосрочный характер явлений депопуляции и старения, которые наблюдаются в большинстве европейских государств. Сокращение населения трудоспособного возраста является препятствием экономическому росту и фактором, ослабляющим социальную сплоченность в рамках ЕС и его государств-членов.

Подчеркнуто, что Украина пока относится к 30 странам мира с самым старым населением и, как следствие, необходимы усилия для адаптации общества к глобальному процессу трансформации демографических структур, чтобы ситуация не превратилась в "кризис старения". Выявлено, что на сегодня в Украине старение населения происходит только "снизу", то есть за счет низкой рождаемости. Смертность, наоборот, достаточно высока, особенно трудоспособного населения, что замедляет старение в нынешних условиях в стране, поскольку многие не доживают до старости или живут меньше, чем в других европейских странах, достигших значительных успехов в увеличении продолжительности жизни. Выделены биосоциальные, социальные и экономические причины падения рождаемости в Украине.

Вместе с тем, рассмотрение фактологических данных позволяет сделать вывод о том, что рост преждевременной смертности мужчин и женщин влечет за собой значительные потери человеческого потенциала населения трудоспособного возраста. Показатели заболеваемости в Украине становятся угрожающими для воспроизводства населения: из года в год увеличивается как абсолютное, так и относительное значение количества умерших из-за заболеваний системы кровообращения и новообразований. Ввиду снижения рождаемости, основным источником сохранения демографического потенциала становится именно увеличение продолжительности жизни.

В общем выделены три основные пути выхода из кризисного состояния: реформирование системы здравоохранения населения; сосредоточение реформ на повышении уровня жизни населения; стимулирование роста социально-экономического качества воспроизводимого населения.

Ключевые слова: человеческий потенциал, социально-демографический потенциал, рождаемость, смертность, продолжительность жизни, евроинтеграция.

THE CURRENT STATE OF THE SOCIODEMOGRAPHIC POTENTIAL REPRODUCTION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS OF UKRAINE

L. Martynova

The problems of human potential development at the stage of its reproduction have been studied. The attention has been focused on the long-term effects of depopulation and aging observed in most European countries. Reduction of the working age population is an obstacle to economic growth and a factor that weakens social cohesion in the EU and its member states.

According to the author, Ukraine currently belongs to thirty countries with the oldest population and, consequently, some efforts are necessary to adapt society to the global process of the demographic structure transformation, to prevent the situation from turning into an "aging crisis". In Ukraine, population aging has been proved to take place only "from the bottom", i.e. due to low fertility. Mortality, by contrast, is quite high, especially among the working population. It slows down aging due to the current conditions in the country, as many do not survive to old age or live in the old age less than in other European countries which have made significant progress in increasing life expectancy. The biosocial, social and economic causes of the falling birth rate in Ukraine have been identified.

However, analysis of factual data leads to a conclusion that the increase in premature mortality of men and women causes significant losses in the human potential of the working age population. Morbidity in Ukraine is threatening human reproduction: from year to year both absolute and relative rate of deaths due to circulatory system diseases and neoplasms increases. Given the decline in fertility, increasing life expectancy becomes a major source of the demographic potential preservation.

In general, three main ways out of the crisis have been identified: reforming the health care system; reforms focusing on improving living standards; stimulating growth of social and economic quality of the reproduced population.

Keywords: *human potential, social and demographic potential, fertility, mortality, life expectancy, European integration.*

Трансформація соціально-економічних відносин в Україні відбувається в умовах інтенсифікації євроінтеграційного процесу. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2015 році поставило низку різнопланових завдань із прискорення та підпорядкування соціально-економічних реформ стандартам та механізмам регулювання Європейського Союзу. Одним із найважливіших серед них у контексті

підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу є впорядкування соціально-демографічної політики.

В основі розвитку людського потенціалу лежить етап його відтворення. На цьому етапі виробляють певний кількісний обсяг людського потенціалу та закладаються його якісні характеристики. Об'єктивні та суб'єктивні фактори лежать в основі формування

соціально-демографічного потенціалу та зумовлюються як носіями людського потенціалу, так і інститутами, що детермінують їхні цільові настанови та завдання. Кількісне формування людського потенціалу відбувається на основі демографічної компоненти, обумовленої станом соціального розвитку, тобто характеризується діалектичним взаємозв'язком між ними [1].

Розгляду сучасних проблем відтворення населення України та зміни загальних демографічних тенденцій присвячено значну кількість наукових праць таких українських учених: О. І. Амоші, Б. В. Буркинського, В. В. Близнюк, Е. М. Лібанової, О. В. Макарової, О. В. Стефанишин, І. А. Цвігун, В. Новікова, К. Никонюк, О. Ф. Новікової, Л. В. Шаульської та ін. Зарубіжні науковці: В. Велкоф, К. Кінсел, Е. Прібл, Дж. Розенфелд, С. Раут Бетесда, Л. Тарантіно – зосереджують увагу на соціально-економічних викликах, зумовлених старінням населення та вдосконалення систем охорони здоров'я. Разом із тим, на погляд автора, наразі актуальним є питання виявлення спільних трендів і проблемних зон розвитку соціально-демографічного потенціалу України та країн ЄС і визначення необхідних напрямів змін для стимулювання євроінтеграційного процесу.

Метою статті є аналіз структури населення як носія людського потенціалу України та країн ЄС, визначення базових проблем демовідтворення та шляхів їхнього вирішення.

На сьогодні найбільшим викликом формуванню соціально-демографічного потенціалу як України, так і інших європейських країн є явище депопуляції. Скорочення чисельності населення за рахунок його природного зменшення фіксують близько третини європейських держав.

За результатами більшості сучасних демографічних прогнозів, поточне ХХІ ст. буде для світу "століттям старіння". На думку експертів ООН, у разі збереження наявних демографічних тенденцій у більш зривнутих регіонах світу на найближчі 10 – 15 років різбищення чисельності населення тут може забезпечуватись виключно за рахунок міграції, але прогнозований приплив мігрантів навряд чи зможе надалі компенсувати очікуване перевищення смертності над народжуваністю в цих регіонах [2, с. 143].

Старіння населення Європи та скорочення населення працездатного віку є головним викликом майбутніх десятиліть. По-перше, ці явища є перешкодами економічному зростанню в такому вигляді, у якому воно відбувалось дотепер. По-друге, у поєднанні з основними тенденціями більш високої тривалості життя й низького рівня народжуваності, а також іншими демографічними та соціальними явищами, такими, як міграція і соціальна ізоляція вразливих груп населення, старіння населення може призвести до динаміки, яка послаблює соціальну згуртованість у межах ЄС і його держав-членів. Очікують, що протягом наступних 30 років населення працездатного віку країн ЄС буде скорочуватись у розмірі від 1 до 1,5 млн на рік. Паралельно із цим, частка осіб віком 60 років і старшому буде зростати на близько 2 млн

щороку. Незалежно від масштабів майбутніх чистих міграцій, європейські вчені переконані, що, у результаті наявних тенденцій в очікуваній тривалості життя і рівні народжуваності, Європа перебуває на межі демографічної революції [3]. Такі перспективи потребують постійних корегувань соціально-економічної політики ЄС, підвищення адаптаційного потенціалу населення, урядів та суспільства загалом. Одним із найгостріших наслідків демографічних змін є зростання вартості пенсійного забезпечення через зростання чисельності отримувачів пенсій та тривалості періодів їхніх виплат. Старіння європейського суспільства має також серйозні наслідки для зайнятості, фіскальної політики, соціальної політики, охорони здоров'я, освіти й інноваційного розвитку, а також для імміграції, мобільності всередині ЄС, балансу між зайнятістю і сімейним життям та участю жінок на ринку праці.

Загалом слід зазначити, що зростання частки економічно та соціально неактивних людей похилого віку за умов одночасного зменшення частки дітей і населення у працездатному віці, впливає на різні сторони життєдіяльності суспільства. В економічній сфері цей процес відображається на економічному зростанні, інвестиціях і споживанні, ринках праці, пенсіях, оподаткуванні та розподілі трансфертів між поколіннями. У соціальній сфері старіння позначається на зростанні витрат на задоволення соціальних потреб (соціального та медичного забезпечення). У більшості випадків проблема старіння населення фактично трактується в основному в контексті "навантаження суспільства непродуктивними елементами" [2, с. 144].

У зв'язку із цим, "демографічна революція" у Європі ставить три тісно пов'язаних між собою завдання:

як забезпечити адекватні пенсії, медичне обслуговування та інші послуги для безпрецедентної кількості літніх людей;

як стимулювати подальше економічне зростання в умовах постійного скорочення населення працездатного віку;

як створити умови, щоб особи похилого віку залишались незалежними й активними громадянами.

Забезпечення вищого рівня зайнятості, підвищення продуктивності праці та розширення можливостей працевлаштування для осіб похилого віку визнано ЄС першочерговими заходами для виконання зазначених завдань [3].

Масштаб проблеми старіння у ЄС слід наочно відобразити на рис. 1, де показано, як відношення населення у віці 65 років і старшому до населення у віці 15 – 64 років (коефіцієнт демографічного навантаження особами пенсійного віку) може змінитися протягом наступних чотирьох десятиліть. Дані рисунку вказують на те, що відношення подвоїться до середини століття – із 26 % у 2010 році до 50 % у 2050 р. У 2008 році у ЄС було чотири людини працездатного віку на кожну людину у віці 65 років і старшому. До 2050 року буде тільки дві [3].

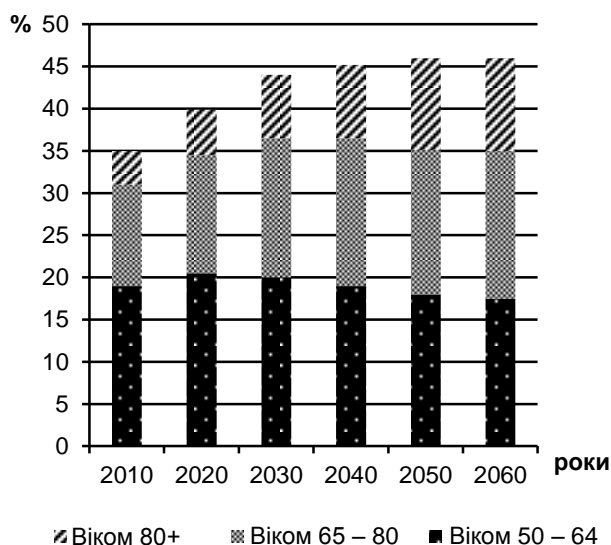

Рис. 1. Населення ЄС-27 за віковими групами, 2010 – 2060 рр., % [3]
[EU-27 population age groups, 2010 – 2060, % [3]]

Як наслідок, населення у віці 65 років і старшому зростає приблизно на 2 млн щороку та, відповідно, витрати на пенсії й медико-санітарну допомогу та інші послуги, від яких залежать літні люди, мають значно зрости. Надання медичної допомоги та довгострокового догляду за людьми похилого віку формують вагомe навантаження на державні витрати. Кількість людей у віці, старшому за 80 років, як очікують, збільшиться на 12,6 млн у період із 2010 до 2030 року, тобто на 57,1 %, порівняно із двома попередніми десятиліттями. Як зазначено в Доповіді з демографічного старіння Європейської комісії від 2012 року витрати на охорону здоров'я й довгостроковий догляд за літніми людьми у ЄС, за прогнозами, збільшиться приблизно на 2,6 % ВВП до 2060 року, до того ж витрати на довгостроковий догляд будуть рости швидше (зростання на 83 %), ніж витрати на охорону здоров'я (+ 15 %) [3].

Україна наразі належить до 30 країн світу з найстарішим населенням. На тлі загального зниження чисельності населення в нашій країні його старіння в найближчі десятиріччя буде прогресувати, адже невдовзі саме особливості наявної вікової структури діятимуть у бік значного збільшення частки людей похилого віку. Потрібні неординарні зусилля для адаптації суспільства до цього глобального процесу трансформації демографічних структур, щоб ситуація не перетворилась на так звану "кризу старіння", яка загрожує країнам із низькою народжуваністю [4].

Динаміка чисельності основних вікових груп населення України свідчить про те, що частка осіб похилого віку невпинно зростає, а частка осіб працездатного віку скорочується (рис. 2).

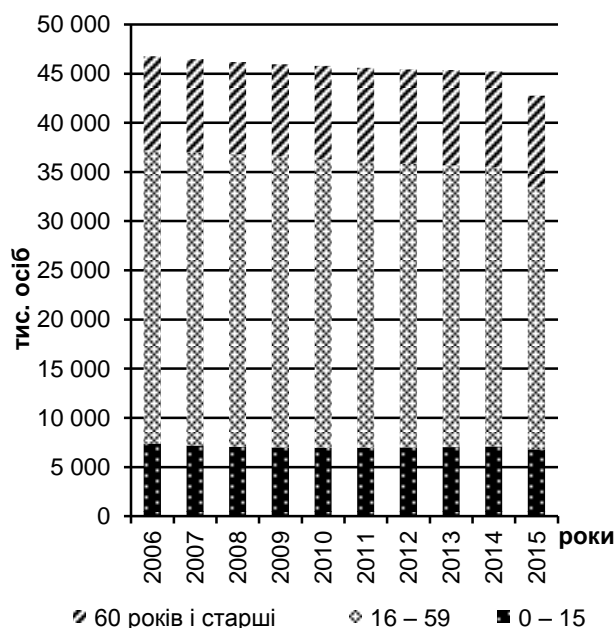

Рис. 2. Вікова структура населення України у 2006 – 2015 роках, тис. осіб
(за даними Державної служби статистики України [6])
[The age structure of the population of Ukraine in 2006 – 2015, thousand people
(according to the data of the State Statistics Service of Ukraine [6])]

За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, у 2061 році частка дітей у населенні України буде становити 14,9 %, осіб у віці 60 років і старшому – 31,2 % (у 2015 році – 22 %), тобто осіб у віці 60 років і старшому може бути більше, ніж дітей і молоді. Зі стабілізацією вікового складу населення, відповідно до сучасного режиму природного руху, коли чисельність осіб похилого віку буде збільшуватися, життєвий і трудовий потенціали можуть набути інших, невідомих досі структурних характеристик [4].

Серед європейських країн Україна вирізняється саме масштабністю та затяжним характером депопуляції, що підсилено тривалою економічною кризою та втратами населення, унаслідок воєнних дій на Сході країни. Наразі у складі європейських країн, охоплених депопуляцією, Україна перебуває на другому місці за показником природного зменшення населення (-4,4 ‰), поступаючись Російській Федерації (-4,9 ‰), третє місце належить Болгарії (-4,2 ‰) [2, с. 141].

Особливістю українського варіанта старіння є його еволюційно-кризовий характер. Зміна геополітичних та соціально-економічних реалій супроводжувалась в Україні швидким зниженням народжуваності та тривалості життя, зростанням смертності та кардинальною зміною (із 1990-х років) напрямів

міграційних потоків, головною особливістю яких став рух за межі України. Хоча більшість демографів стверджують, що старіння як наслідок зростання очікуваної тривалості життя населення є тріумфом людства [5], ця теза не стосується України.

На відміну від країн ЄС, у яких демографічне старіння відбувається здебільшого природним шляхом – за рахунок зменшення смертності у старших вікових групах – в Україні на межі XX та XXI століть частка осіб похилого віку зросла, унаслідок різкого зниження репродуктивної активності населення, до рівня, що не забезпечує заміщення поколінь, на тлі несприятливої загалом динаміки тривалості життя. Тобто на сьогодні в Україні старіння населення відбувається лише "знизу", тобто за рахунок низької народжуваності. Смертність, навпаки, є досить високою, особливо працездатного населення, що уповільнює старіння за сучасних умов у країні, оскільки багато хто не доживає до старості або живе в похилому віці менше, ніж в інших європейських країнах, що досягли значних успіхів у збільшенні тривалості життя.

У зв'язку із цим, слід зазначити, що подальша динаміка природного приросту населення України буде визначатися рівнем смертності, а не народжуваності. Із 1993 року чисельність населення України невпинно зменшується. Протягом 2006 – 2015 років утрати становили 3,9 млн осіб і на 1 січня 2016 року в Україні проживало 42,7 млн осіб (рис. 3).

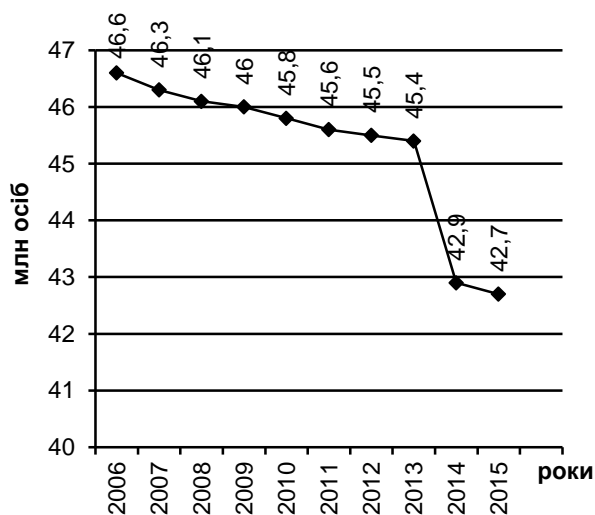

Рис. 3. Чисельність населення України у 2006 – 2015 роках (за даними Державної служби статистики України [6])
[Population in Ukraine in 2006 – 2015 (according to the data of the State Statistics Service of Ukraine [6])]

Основною причиною зменшення населення протягом цього періоду на 12,1 % є депопуляція [2, с. 140]. Перевищення смертності над народжуваністю в Україні має стійкий характер і зумовлює постійне природне скорочення населення (рис. 4).

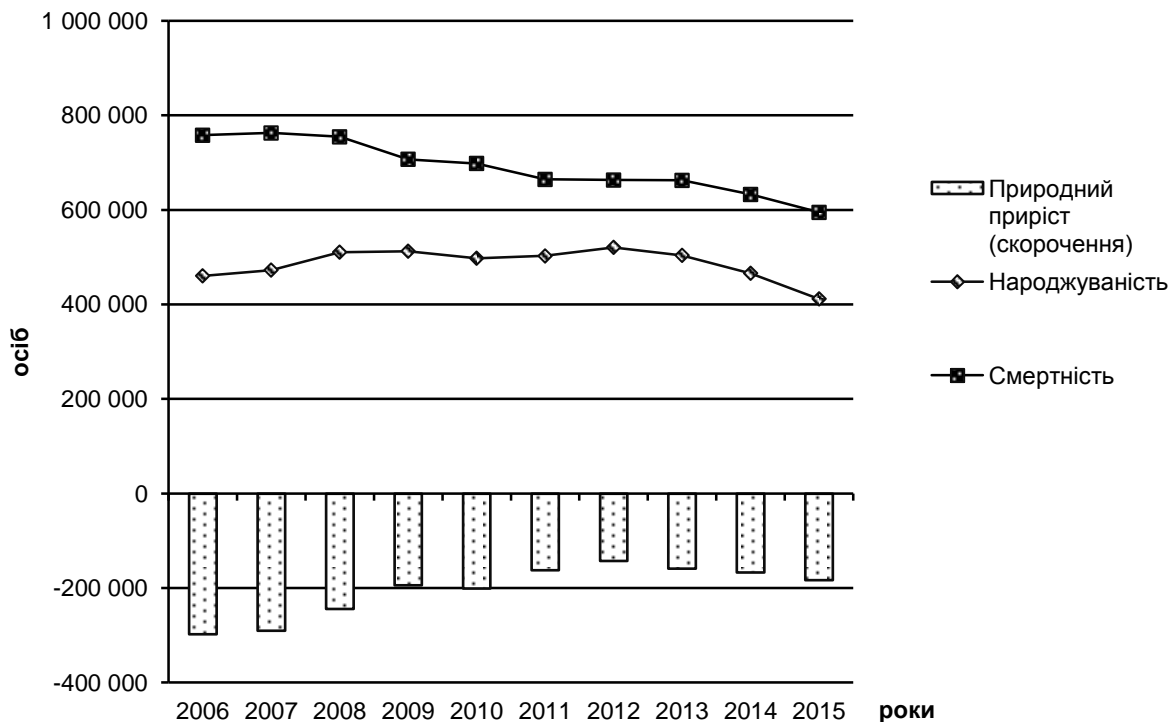

Рис. 4. Народжуваність, смертність та природний приріст (скорочення) населення в Україні у 2006 – 2015 роках (за даними Державної служби статистики України [6])
[Births, deaths and natural increase (decrease) of population in Ukraine in 2006 – 2015 (according to the data of the State Statistics Service of Ukraine [6])]

Причини падіння народжуваності не слід зводити лише до тривалих економічних негараздів у державі, хоча їхню роль виключити неможливо. Глобальна тенденція зниження народжуваності посилилась в Україні з 1990-х років, у зв'язку з економічною кризою, різким зниженням доходів широких верств населення, невпевненістю в майбутньому. Утворився та продовжує тривати значний розрив між низьким рівнем життя населення і високими європейськими життєвими стандартами.

Україна негативний вплив на рівень народжуваності справив незадовільний стан репродуктивного здоров'я населення, насамперед жінок, значна частина яких працює у шкідливих умовах (таблиця).

Таблиця

**Причини падіння народжуваності в Україні
[The causes of the fall in fertility in Ukraine]**

Причини	Сутність
Біосоціальні	Незадовільний стан репродуктивного здоров'я, неплідність, поширення штучного переривання вагітності, зниження показників шлюбності й поширення незареєстрованих шлюбів
Соціальні	Зміни в соціальному статусі жінки, розширення сфери її позасімейних інтересів, підвищення рівня освіти та зайнятості
Економічні	Низький рівень доходів широких верств населення, невпевненість у майбутньому

Поширення штучного переривання вагітності останніми десятиріччями призвело до зростання кількості викиднів та безпліддя. Неплідність (жіночу чи чоловічу) визначено як хворобу, що негативно впливає на взаємостосунки в сім'ї та є важливою біосоціальною проблемою. Динаміка сумарного коефі-

цієнта плідності (1,5 дитини на одну жінку) [6] свідчить про те, що рівень народжуваності вже давно став недостатнім для заміщення старих поколінь новими (для цього потрібно 2,2–2,3 дитини на одну жінку) [7]. Ця тенденція відповідає загальному тренду народжуваності у країнах ЄС, де коефіцієнт народжуваності становив 1,6 дитини на одну жінку у 2014 році [8].

Отже, особливостями сучасної дітородної поведінки є розширення кола прихильників "добровільної бездітності" (або чайлд-фрі); відкладання народження дитини, зумовлене як очікуванням сприятливіших зовнішніх обставин (як-от соціально-політична стабільність у країні, поліпшення ситуації щодо медичного обслуговування, соціального захисту материнства та дитинства тощо), так і прагненням перед народженням дитини поліпшити матеріально-фінансове становище сім'ї, створити належні житлові умови, зайняти прийнятну соціальну позицію, що, у свою чергу, впливає на формування нової моделі народжуваності, характеристиками якої є "постаріння" материнства, поживлення дітородної активності жінок середнього та старшого дітородного віку. Труднощі поєднання материнства та професійної зайнятості залишаються актуальною проблемою, вирішення якої сприяло б позитивним змінам у дітородній поведінці.

Рис. 5 та 6 дають можливість наочно оцінити різницю між моделями вікової народжуваності в нашій країні та країнах ЄС, де високі рівні народжуваності (кількість народжень серед матерів цього віку до середньої чисельності матерів цього віку [8]) притаманні жінкам віком 30 – 34 років. В Україні поступово відбувається зміщення цих рівнів із вікової групи 20 – 24 років до вікової групи 25 – 29 років, тоді як народжуваність серед матерів віком 30 – 34 та 35 – 39 років також неухильно зростає, а серед матерів віком 15 – 19 років поступово скорочується (рис. 6) [8].

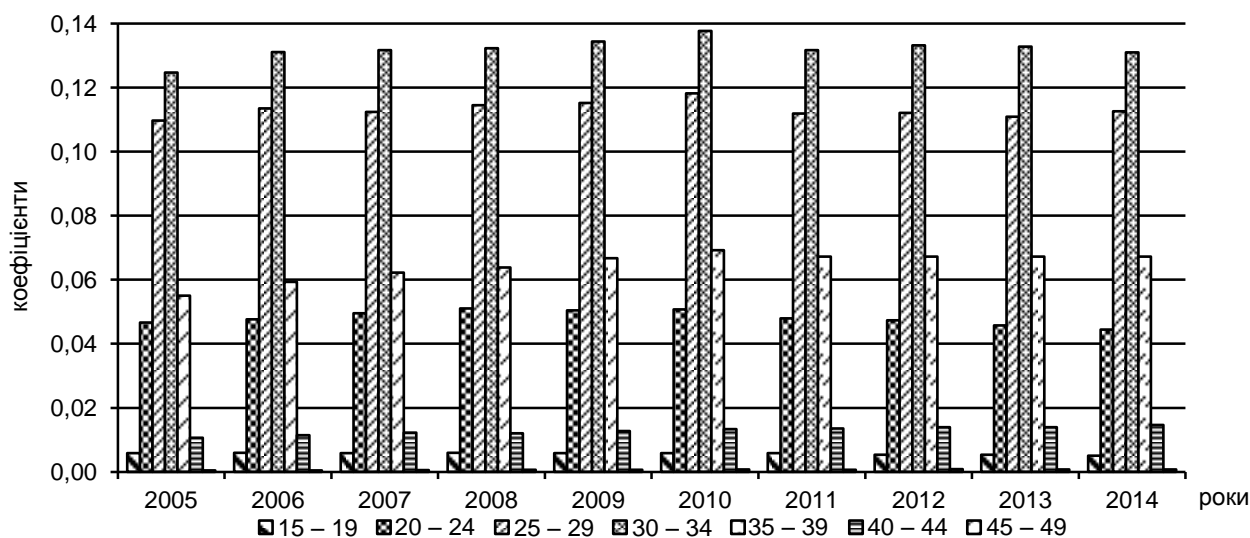

Рис. 5. Динаміка коефіцієнта народжуваності за віковими групами матерів у країнах ЄС за 2005 – 2014 роки (сформовано автором за даними Євростату [8])
[The dynamics of fertility based on the age of mothers in the EU in 2005 – 2014 (compiled by the author based on the Eurostat data [8])]

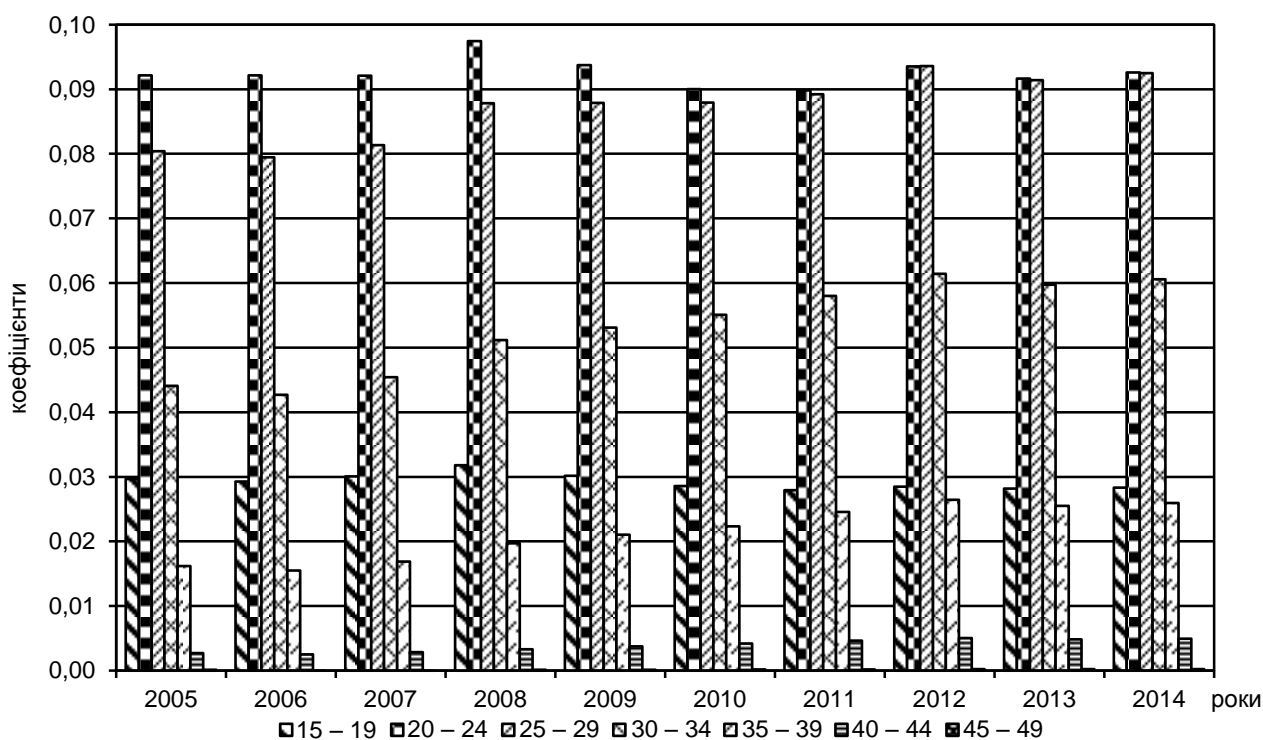

Рис. 6. Динаміка коефіцієнта народжуваності за віковими групами матерів в Україні за 2005 – 2014 роки (сформовано автором за даними Євростату [8])
 [The dynamics of fertility based on the age of mothers in Ukraine in 2005 – 2014 (compiled by the author based on the Eurostat data) [8]]

Таким чином, зміни повікової інтенсивності дітонародження свідчать про формування в Україні нової моделі повікової народжуваності. Послаблення впливу на сумарні показники народжуваності жінок молодших фертильних груп одночасно з підвищенням внеску жінок віком, старшим за 25 років, свідчить про певне "постаріння" материнства. Ставлення до цього процесу не є однозначним. З одного боку, висока питома вага народжень серед жінок надто молодого віку є несприятливою та проблематичною, із точки зору збереження здоров'я матері й дитини, тому тенденція постаріння в цьому сенсі є позитивною. З іншого – занепокоєння медиків щодо здоров'я майбутніх поколінь викликає й народження первістків у жінок у пізньому репродуктивному віці, оскільки збільшується ризик ускладнень під час пологів і виникнення в новонародженого різного виду патології. З огляду ж на утвердження у країні ідеології відповідального батьківства, народжуваність у більш старшому віці є сприятливішою [9].

Необхідно зазначити, що соціальні причини зниження загального рівня народжуваності в Україні відповідають загальноєвропейським і визначаються змінами в соціальному статусі жінки, розширенні сфери її позасімейних інтересів. Посилення руху за гендерну рівність, участь жінок у суспільному виробництві на рівні з чоловіками, необхідність у задоволенні їхніх освітніх, професійних і громадських інтересів зумовили малодітність та бездітність як у країнах ЄС, так і в Україні. Разом із тим, у вітчизняних умовах

стрімке зниження рівня життя й утворення глибокого розриву між його стандартами та реальним рівнем привели до того, що 80 % молодих подружніх пар віддає перевагу не дводітності, а створенню умов для забезпечення належного рівня доходів [7]. Таким чином, протягом останніх 15 – 20 років дітородна ситуація в українських сім'ях значно погіршилась.

Смертність є другою компонентою та визначальним фактором формування природного скорочення населення в Україні. Зростання смертності населення з першої половини 1990-х років, що триває й нині, обумовлено тривалою економічною кризою – зниженням рівня та якості життя, зростанням психологічного навантаження, недоліками соціального захисту та медичного обслуговування населення. Відтак, криза перехідного періоду загострила загальні негативні тенденції смертності населення [7].

Особливої уваги потребує розгляд смертності населення у віці до 65 років, оскільки більшість смертей у цьому віці за критерієм ВООЗ слід розглядати як передчасні. Саме ці смерті є такими, яких можна уникнути за умови своєчасної діагностики та якісного лікування. Найдраматичнішою ситуацією сьогодення є значне зростання коефіцієнтів смертності працездатного населення, особливо чоловіків у віці 25 – 59 років – на 7 – 36 %. Але, разом із цим, найвищі темпи зростання коефіцієнтів смертності характерні для жінок у віці 25 – 39 років: вони становлять 30 – 60 % і перевищують темпи зростання в чоловіків на 5 – 24 % [2, с. 176].

Зростання передчасної смертності чоловіків і жінок свідчить про значні втрати людського потенціалу населення працездатного віку.

Необхідно підкреслити, що інтенсивність смертності літнього контингенту (як жінок, так і чоловіків) від основних причин смерті підвищується з віком, причому особливо стрімке й неухильне зростання з переходом до старших вікових груп характерне для рівня смертності від серцево-судинних захворювань, хвороб органів дихання, симптомів, ознак та відхилень від норми (останні вважають одним із типово

старечих класів причин смерті, до якого належить і смерть власне від старості). Смертність від новоутворень поступально (але не так швидко) підвищується від першого порогу старості до нижньої межі довголіття (80 років), після чого її інтенсивність знижується, а частота смертей літніх осіб від зовнішніх причин, хоч і не має чітко вираженої тенденції зростання з віком у перших трьох вікових групах (більше того, у чоловіків вона навіть знижується в інтервалі від 60 до 80 років), проте в найстарших жінок та чоловіків все ж збільшується [4, с. 64] (рис. 7).

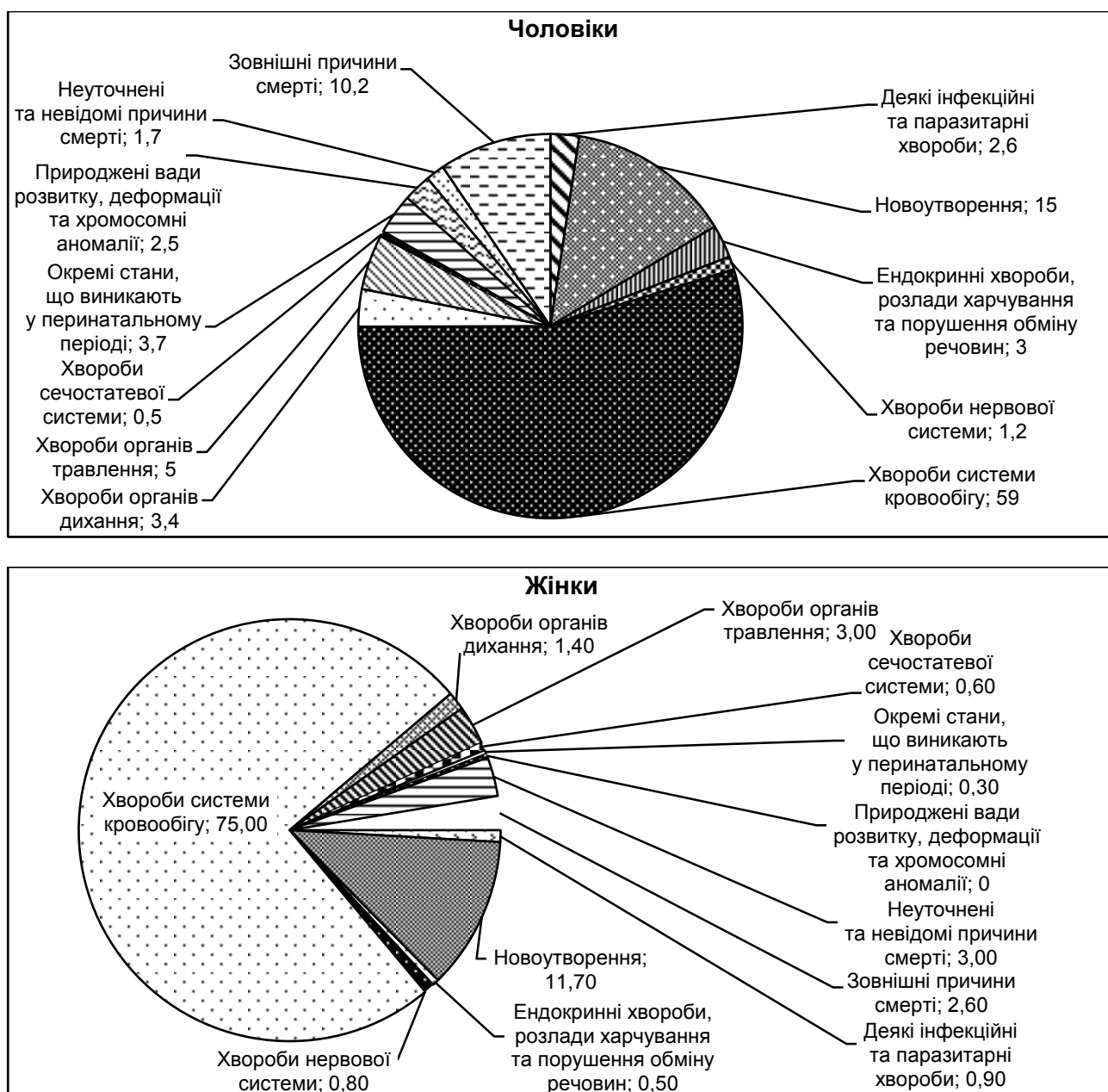

Рис. 7. Розподіл померлих жінок та чоловіків за причинами смерті в Україні у 2014 році (сформовано автором за даними Державної служби статистики України [10])
[Causes of deaths of women and men in Ukraine in 2014
 (compiled by the author based on the State Statistics Service of Ukraine data [10])]

Загалом, показники захворюваності в Україні стають загрозливими для відтворення населення: із року в рік збільшується як абсолютна, так і відносна величина кількості померлих через захворювання системи кровообігу, нещасні випадки та травмування на виробництві. Низькі доходи населення, незадовільний стан охорони праці на підприємствах, висока психологічна та фізична навантаженість стають причиною недостатньої уваги кожної окремої людини до стану свого здоров'я [11].

За даними досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, у середньому 72 – 73 % смертей у віці до 65 років відбувається в Україні через хронічні захворювання неінфекційного характеру, більшість із яких пов'язана зі способом життя. У структурі передчасної смертності провідну роль відіграють хвороби системи кровообігу (75 % для жінок і 59 % для чоловіків від усієї кількості померлих та 35,6 % від кількості померлих у віці до 65 років), злякисні новоутворення (15 % для чоловіків та 11,6 % для жінок від усієї кількості померлих та 16 % від кількості померлих у віці до 65 років) зовнішні причини (20,6 %) (див. рис. 7) [4; 6].

Слід зазначити, що у країнах ЄС домінують такі самі причини смерті (рис. 8), проте у європейських країнах, порівняно з Україною, більша частина передчасних смертей припадає на злякисні новоутворення (35 % у чоловіків і 27,4 % у жінок у ЄС та 15 % у чоловіків і 11,6 % у жінок в Україні, тоді як смертність від серцево-судинних хвороб в Україні є надто високою, особливо серед жінок – 75 %, порівняно з 47,2 % у ЄС (у чоловіків – 59 % в Україні, порівняно з 39,9 % у ЄС).

Показники смертності від хвороб системи кровообігу в Україні протягом останніх десятиріч підвищилися в 1,7 разу, тоді як у країнах ЄС, навпаки, майже настільки ж знизилась [12].

Велике занепокоєння викликає висока смертність серед чоловіків працездатного віку.

Ця демографічна тенденція названа Світовим банком "кризою смертності" [13]. До того ж рівень смертності чоловіків працездатного віку в 4,2 разу перевищує аналогічний показник по ЄС [14]. Майже 50 % смертей у віці до 75 років можна було уникнути [15]. Причини надсмертності чоловіків різноманітні – пов'язані із виробничою діяльністю, способом життя, психоемоційними особливостями поведінки [2, с. 179]. Менш значна перевага показників передчасної смертності в чоловіків є характерною і для країн ЄС (див. рис. 7 і 8).

Вищий рівень чоловічої смертності зумовлено рядом як біологічних, так і соціальних факторів (еволюційно детерміновано більшою життєздатністю жіночого організму, особливостями зайнятості), перевагою чоловіків серед представників небезпечних професій (в армії, поліції, МЧС, вугільній промисловості тощо), меншою соціальною та психологічною пристосованістю до змін у житті, більшою схильністю до поведінки, пов'язаною зі створенням

ситуацій підвищеного ризику для життя (зловживання речовинами, що викликають залежність: алкоголем, тютюном, наркотиками; ризикованою сексуальною поведінкою, частотою конфліктів із законом), менш відповідальним ставленням до власного здоров'я та меншою прихильністю до лікування в разі його порушень, порівняно з жінками, тощо [2, с. 180].

Багато причин передчасної смерті та хвороб в Україні обумовлено факторами ризику, яким в основному можна запобігти, наприклад, споживання тютюну й алкоголю та ожиріння. Високий рівень смертності серед чоловіків тісно пов'язаний із зростанням неінфекційних та хронічних захворювань, на частку яких припадає 82 % усіх випадків смерті [16]. Викликані вони, значною мірою, нездоровою поведінкою, пов'язаною з такими ризиками, як: ожиріння, гіпертонія, зловживання алкоголем і куріння. Теоретично такий спосіб життя можна змінити для запобігання цим хворобам, але таку проблему в Україні визначено рядом факторів:

- низькою поінформованістю про власний стан здоров'я;
- недостатнім діагностуванням гіпертонії й ожиріння;
- низьким рівнем дотримання призначеного лікування;
- високою вартістю медикаментів за низького рівня життя;
- недостатністю соціальної пропаганди проти тютюнопаління.

Поширеність тютюнопаління в Україні, особливо серед працездатного населення, є однією з найбільш високих у Європі. За цим показником серед чоловіків Україна входить до першої десятки європейських країн. У максимально дітородному віці (20 – 39 років) палить кожна третя-четверта жінка (за 20 останніх років цей показник зріс у 4 рази) [15]. Надзвичайно низьким є показник чисельності населення, яке регулярно займається фізичною культурою – у середньому 6 – 8 % [17]. До детермінант погіршення стану здоров'я населення України також слід зарахувати стан довкілля та антропологічні зміни екології. Показники стану здоров'я населення України, постраждалого, унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, незадовільні й мають тенденцію до погіршення. Рівень захворюваності й поширеності хвороб, смертності, інвалідності залишається високим, збільшується частота переходу гострих форм захворювань у рецидивні та хронічні, зростає первинна хронічна патологія внутрішніх органів, частота вроджених вад і спадкових захворювань, підвищується рівень інфекційної патології [13].

Утрата здоров'я та передчасна смертність є значною загрозою формуванню людського потенціалу України. З огляду на зниження народжуваності, основним джерелом збереження демографічного потенціалу стає саме збільшення тривалості життя [2].

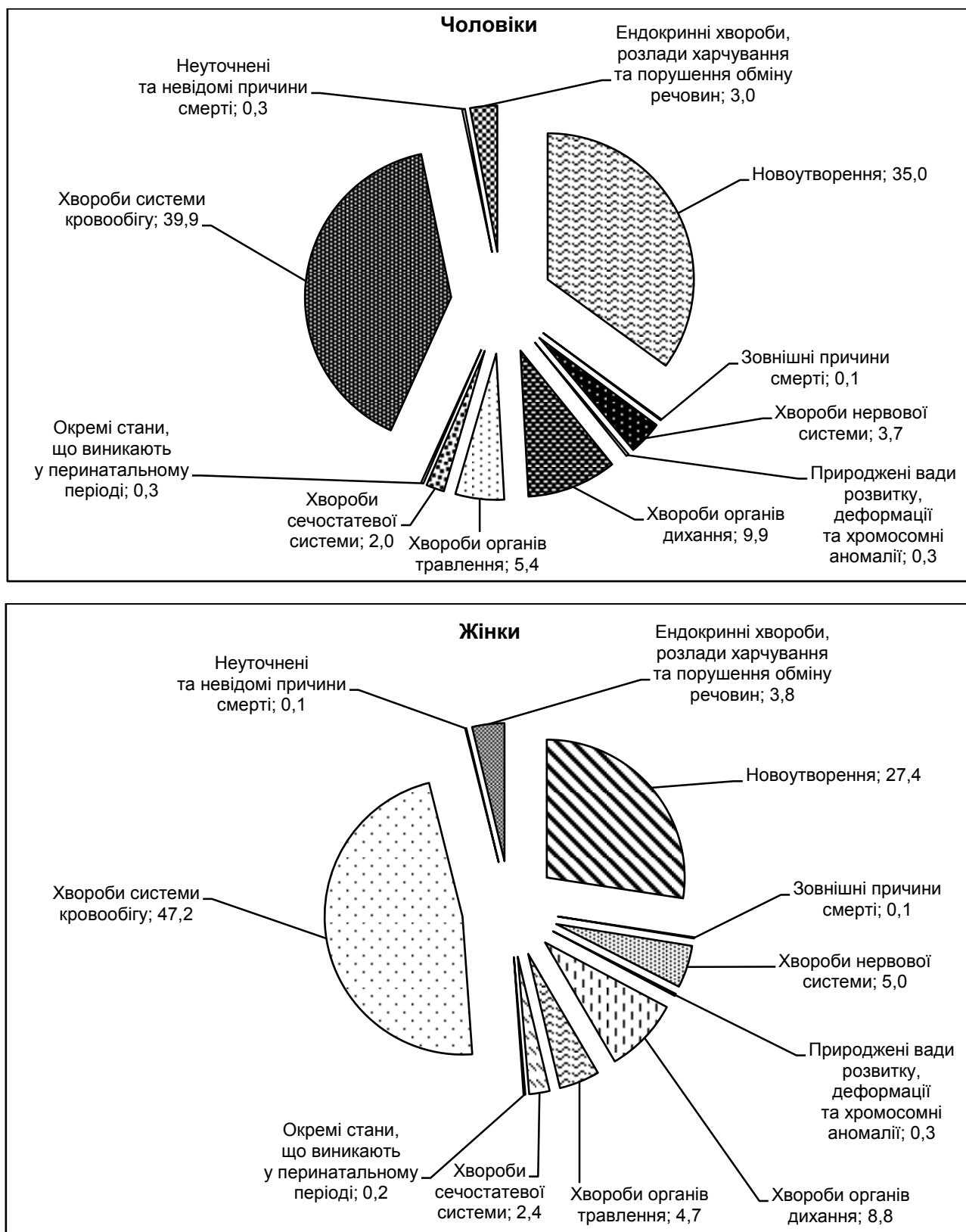

Рис. 8. Розподіл померлих жінок та чоловіків за причинами смерті у ЄС-28 у 2014 році (сформовано автором за даними Євростату [8])
[Causes of deaths of men and women in EU-28 in 2014
 (compiled by the author based on the data of the Eurostat [8])]

Аналіз проблем відтворення соціально-демографічного потенціалу України, порівняно із країнами ЄС, дає змогу виділити три основних шляхи виходу із кризового стану:

реформування системи охорони здоров'я населення;

зосередження реформ на підвищенні рівня життя населення;

стимулювання зростання соціально-економічної якості відтворюваного населення.

Нагальною є необхідність у вдосконаленні вітчизняної системи охорони здоров'я, запровадженні альтернативної страхової медицини та підвищенні якості медичного обслуговування, особливо жінок репродуктивного віку, і максимальної нейтралізації факторів, що зумовлюють підвищення смертності. Невід'ємними умовами підвищення соціально-демографічного потенціалу України є подолання бідності, зростання доходів та підвищення рівня життя населення. Разом із тим, слід підкреслити, що підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу загалом обумовлює не екстенсивний, а інтенсивний демографічний розвиток. Динамічний інноваційно-інформаційний розвиток світової економіки потребує постійного зростання соціально-економічної якості відтворюваного населення [18; 19].

Як висновок слід зазначити, що проблема підвищення якісних показників людського потенціалу на сьогодні є однією з найбільш значущих для відтворення населення всіх європейських країн, охоплених депопуляційними тенденціями й позбавлених можливостей кількісного нарощування ресурсів праці. Тому актуальним завданням є становлення "демографічної рівноваги" нового типу, за якої зменшення чисельності населення компенсовано поступовим підвищенням його якості та економічно значущих характеристик, що, передусім, ґрунтується на поліпшенні умов формування освітньо-кваліфікаційної складової частини людського потенціалу.

Література: 1. Буркинський Б. В. Ефективність використання трудового потенціалу: теорія і практика / Б. В. Буркинський, В. М. Нижник, М. В. Ніколайчук. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 223 с. 2. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання : монографія / І. А. Цвігун. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. – 400 с. 3. Demography, Active Ageing and Pensions. Social Europe Guide. Vol. 3 / European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Manuscript completed in May 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7831&langId=en>. 4. Населення України. Імперативи демографічного старіння [Електронний ресурс]. – Київ : ВД "АДЕФ-Україна", 2014. – 288 с. – Режим доступу : http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/27/%20Україна_Імператив и%20демографічного%20старіння-UKR.pdf. 5. Kinsella K. G. An aging world: 2001 [Electronic resource] / K. G. Kinsella, V. A. Velkoff. – Washington : U.S. Census Bureau, 2001. – 183 p. – Access mode : www.census.gov/prod/2001/pubs/p95-01-1.pdf. 6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>. 7. Ільч Л. М. Ефективність відтворення

трудового потенціалу України : [монографія] / Л. М. Ільч. – Київ : Енергія плюс, 2007. – 212 с. 8. Статистичний комітет Європейського Союзу – Евростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_frate&lang=en. 9. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів [Електронний ресурс]. – Київ : АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/Book-Naselenie_.pdf. 10. Демографічний щорічник "Населення України за 2014 рік" / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 11. Серета Г. В. Проблеми відтворення робочої сили в контексті інтеграції України до ЄС / Г. В. Серета // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. вип. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. "Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики". Т. 2. Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу. – Київ : КНЕУ, 2006. – С. 212–226. 12. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : колективна науково-аналітична монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с. 13. А. Дегтяр. Напрями державної демографічної політики у сфері поліпшення стану здоров'я та підвищення тривалості життя населення України / А. Дегтяр, О. Перебийнос // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр., Асоц. д-рів наук з держ. упр. – Харків, – 2012. – № 3. – С. 60–65. 14. Новіков В. Соціальні наслідки Євроінтеграції України. Система охорони здоров'я [Електронний ресурс] / В. Новіков, К. Ніконюк. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09542.pdf>. 15. Аналіз системи охорони здоров'я України – 2011 / Л. Тарантіно, С. Чанкова, Е. Прибл та ін. – Мадрид : Проект Системи охорони здоров'я 2020, Abt Associates Inc. – 179 с. 16. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 26. – С. 161. 17. Попченко Т. П. Державна політика щодо реформування системи охорони здоров'я як шлях до збереження та зміцнення здоров'я населення [Електронний ресурс] / Т. П. Попченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_1/files/DU111_46.pdf. 18. Медяник Н. В. Національно-глобальні імперативи устійчивого розвитку общества / Н. В. Медяник, І. С. Штапова // Актуальні проблеми економіки. – Київ, 2015. – № 8 (170). – С. 24–35. 19. Дейнека Т. А. Суперечності сучасної техніко-економічної парадигми в умовах інформаційної глобалізації / Т. А. Дейнека // Економіка розвитку. – 2015. – № 4. – С. 13–21.

References: 1. Burkynskiy B. V. Efektyvnist vykorystannia trudovoho potentsialu: teoriia i praktyka / B. V. Burkynskiy, V. M. Nyzhnyk, M. V. Nikolaichuk – Khmelnytskyi : KhNU, 2009. – 223 p. 2. Tsvihun I. A. *Demohrafichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання : monohrafiia* [Demographic Security of Ukraine and Regulation Areas : monograph] / I. A. Tsvihun. – Kamianets-Podil'skyi : Vydavets PP Zvoleiko D. H., 2013. – 400 p. 3. Demography, Active Ageing and Pensions. Social Europe Guide. Vol. 3 / European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Manuscript completed in May 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7831&langId=en>. 4. Naselennia Ukrainy. Imperatyvy demohrafichnoho starinnia [Electronic resource]. – Kyiv : VD "ADEF-Ukraine", 2014. – 288 p. – Access mode : http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/27/%20Україна_Імператив и%20демографічного%20старіння-UKR.pdf. 5. Kinsella K. G. An aging world: 2001 [Electronic resource] / K. G. Kinsella, V. A. Velkoff. – Washington : U.S. Census Bureau, 2001. – 183 p. – Access mode : www.census.gov/prod/2001/pubs/p95-01-1.pdf.

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Electronic resource]. – Access mode : <http://ukrstat.gov.ua>. 7. Ilich L. M. *Efektivnist vidtvorennia trudovoho potentsialu Ukrainy : monohrafiia* [Effectiveness of Labor Potential Reproduction of Ukraine : monograph] / L. M. Ilich. – Kyiv : Enerhiia plus, 2007. – 212 p. 8. Statystychnyi komitet Yevropeiskoho Soiuzu – Yevrostat [Electronic resource]. – Access mode : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_frate&lang=en. 9. Naseleння Ukrainy. Narodzhuvanist v Ukraini u konteksti suspilno-transformatsiinykh protsesiv [Electronic resource]. – Kyiv : ADEF-Ukraina 2008. – 288 p. – Access mode : http://www.idss.org.ua/monografii/Book-Naselenie_.pdf. 10. Demohrafichnyi shchorichnyk "Naseleння Ukrainy za 2014 rik" [Electronic resource] / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Access mode : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 11. Sereda H. V. *Problemy vidtvorennia robochoi syly v konteksti intehtratsii Ukrainy do YeS* [Problems of Workforce Reproduction in the Context of Integration of Ukraine into the EU] / H. V. Sereda // Formuvannia rynkovoi ekonomiky : zb. nauk. prats. Spets. vyp. materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Demohrafichnyi rozvytok Ukrainy ta priorytetni zavdannia demohrafichnoi polityky". Vol. 2. Demohrafichni aspekty rehuliuвання та vidtvorennia trudovoho potentsialu. – Kyiv : KNEU, 2006. – P. 212–226. 12. *Liudskyi rozvytok v Ukraini: minimizatsiia sotsialnykh ryzykiv : kolektyvna naukovo-analitychna monohrafiia* [Human Development in Ukraine: Minimization of Social Risks : collective scientific and analytical monograph] / za red. E. M. Libanovoi. – Kyiv : In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy, 2010. – 496 p. 13. Diehtiar A. *Napriamy derzhavnoi demohrafichnoi polityky u sferi polipshennia stanu zdorovia ta pidvysychennia tryvalosti zhyttia naseleння Ukrainy* [Areas of State Demographic Policy in Improving Health and Increasing Life Expectancy in Ukraine] / A. Diehtiar, O. Perebeinos // Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka : zb. nauk. pr. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv. rehion. in-t derzh. upr., Asots. d-riv nauk z derzh. upr. – Kharkiv, 2012. – No. 3. – P. 60–65. 14. Novikov V. *Sotsialni naslidky Yevrointehratsii Ukrainy. Systema okhorony zdorovia* [Electronic resource] / V. Novikov, K. Nykoniuk. – Access mode : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09542.pdf>. 15. *Analiz systemy okhorony zdorovia Ukrainy – 2011* / L. Tarantino, S. Chankova, E. Pribl et al. – Madrid : Proekt Systemy okhorony zdorovia 2020, Abt Associates Inc. – 179 p. 16. *Stratehiia demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 r.*,

zatverdzhena postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2006 r. No. 879 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2006. – No. 26. – P. 161. 17. Popchenko T. P. *Derzhavna polityka shchodo reformuvannia systemy okhorony zdorovia yak shliakh do zberezhennta ta zmitsnennia zdorovia naseleння* [State Policy on Health Care Reform as a Way to Preserve and Strengthen Population Health] [Electronic resource] / T. P. Popchenko. – Access mode : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_1/files/DU11_46.pdf. 18. Medyanik N. V. *Natsionalno-globalnye imperativy ustoichivogo rozvitiya obshchestva* / N. V. Medyanik, Y. S. Shtapova // Aktualni problemy ekonomiky. – Kyiv, 2015. – No. 8 (170). – P. 24–35. 19. Deineka T. A. *Superechnosti suchasnoi tekhniko-ekonomichnoi paradhyhmy v umovakh informatsiinoi hlobalizatsii* [Contradictions of the modern technical and economic paradigm in the information globalization] / T. A. Deineka // *Ekonomika rozvytku*. – 2015. – No. 4. – P. 13–21.

Інформація про автора

Мартинова Лілія Борисівна – канд. філол. наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету (вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29016, e-mail: liliyamartynova@gmail.com).

Информация об авторе

Мартинова Лилия Борисовна – канд. філол. наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету (вул. Інститутська, 11, г. Хмельницький, Україна, 29016, e-mail: liliyamartynova@gmail.com).

Information about the author

L. Martynova – PhD in Philology, Associate Professor, doctoral student of International Economic Relations Department of Khmelnytskyi National University (11 Instyutyska St., Khmelnytskyi, Ukraine, 29016, e-mail: liliyamartynova@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
31.10.2016 р.*

УДК 338.242.42

JEL Classification: E22; O31

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

**Піддубна Л. І.
Горобинська М. В.**

Визначено особливості структурної політики країн, що мають високий рівень конкурентоспроможності. Розглянуто роль держави як головного суб'єкта структурних перетворень. Проаналізовано та узагальнено недоліки й загрозові тенденції структурних процесів України, що обумовлюють низький рівень національної конкурентоспроможності, а саме: поступову деіндустріалізацію економіки; технологічну відсталість; відсутність комплексної державної стратегії інтеграції України у світогосподарський простір і погджену структурної політики.

Наведено приклади використання технологій інноваційного "стрибка" і проривних технологій у структурній політиці інших країн (зокрема Словаччини) як цілісної єдності матеріальних ресурсів, ідей та оригінальних